

Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης

Ὅταν ὁ Ὅμηρος ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὰ πολιτικά συστήματα, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀποστολὴ ἀπὸ τὸν Δία τοῦ Ὀνείρου στὸν Ἀγαμέμνονα, κάτι θέλει νὰ διαμηνύσει· ὁ Ζεὺς, μετὰ ἀπὸ τὴν παράκληση τῆς μητέρας τοῦ Ἀχιλλέως Θέτιδος, ἔστειλε στὸν Ἀγαμέμνονα τὸν Ὀνειρο, συμβουλεύων αὐτὸν ὅπως ἐξαπολύσει ἐπίθεση, ἐπειδὴ ἦταν, ἔλεγε, κατάλληλη ἡ στιγμή γιὰ κατάληψη τῆς Τροίας· ὁ ἀρχιστράτηγος ἀποφάσισε νὰ ἐμφανισθεῖ ὅτι ἐγκαταλείπει τὸν πόλεμο κι ὅτι ἐπιστρέφει στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ζήτησε ἀπ' τοὺς ἄλλους βασιλεῖς νὰ μεταπείσουν τὸ στάτευμα. Ἡ περιδιάβαση στὸν Ὅμηρο, ὅσο ἐλκυστική κι ἂν εἶναι μὲ τὶς περιπέτειες στὴν πορεία τοῦ πολέμου καὶ τὶς ἐπεμβάσεις τῶν θεῶν, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς· ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἀναφορὰ στὰ πολιτικά συστήματα, ἔστω καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια ὀρολογία ὁ ποιητής. Οἱ παρεμβάσεις τῶν ἄλλων βασιλέων ἦταν ὄχι καὶ τόσο πειστικές, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Ὀδυσσεύς τὸν ὁποῖο συμβούλευσε ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ἀπεσταλμένη καὶ τῆς Ἥρας· δὲν εἶχαν ὑποψιασθεῖ οἱ δύο θεές τὴν ἀπάτη τοῦ Διός, τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ὀνείρου στὸν βασιλέα τῶν Μυκηνῶν. Ἦταν θεοί, ὄχι ὅμως καὶ παντογνώστες, ἀλλὰ ἀνταπέδωσαν ἀργότερα τὰ ἴδια στὸν Δίαν, μὲ τὴν ἐρωτική σύζευξή του μὲ τὴ γυναίκα του.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, μὲ τὴν Ἀθηνᾶ στὸ πλάι του, ἐπέμεινε στὴν παρέμβασή του καὶ ἀπέληξε κυρίως τὸν κακομούτσουνο καὶ χολερικό Θερσίτη, ὅπως τουλάχιστον ἐμφανίζεται:

**"οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω,
εἷς βασιλεύς, ᾧ δῶκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω,
σκῆπτρον τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βουλεύησιν".¹**

---

¹ Ὅμηρου, "Ἰλιάς, Β, 204-206, "ὄνειρος", μὲ τὴν προσθήκη τοῦ στίχου 99, τῆς Ι, "λιταί". Προτιμήθηκε ὁ τύπος "βουλεύησιν", ἀντὶ τοῦ "βουλεύησθα", διὰ λόγους ἐρμηνείας στὸ κείμενο.

Οί περισσότεροι νεώτεροι αναλυτές έχουν μείνει στον πρώτο στίχο, "οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεύς". ἄρα ὁ Ὅμηρος καὶ οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἐπειδὴ ἦταν τὰ λόγια τῆς Ἀθηνᾶς περισσότερο καὶ λιγώτερο τοῦ Ὀδυσσέως, εὐλογοῦν τὴ βασιλεία καὶ τὴν ἀπόλυτη μοναρχία ἴσως. Παρέβλεψαν, ὅμως, ὅλοι τους τοὺς δύο ἐπομένους στίχους. Ποιὸς ἐπιλέγει τὸν μοναδικὸ κοίρανο ἢ βασιλέα; ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου, τοῦ ἀγκυλομήτου, ιδιότητα ποὺ εἶχε κληρονομήσει καὶ ὁ υἱὸς του· δηλαδὴ ὁ ἀνάποδος καὶ ἔχων στρεβλὴν βουλήν, πανοῦργος, ἀπατηλός, καὶ ποικιλόφρων, κατὰ τὸ λεξικό, Ζεὺς, μὲ τις ἀπρόβλεπτες καὶ ἀνεξήγητες ἀποφάσεις του· ἄρα δὲν ἦταν κάτι ἀπλὸ οἱ ἐπιταγές του καὶ κυρίως προδιαγεγραμμένο, ὅπως μὲ τοὺς ἱεροὺς νόμους ἢ τὰς γραφάς, "ᾧ δῶκε Κρόνου πάις ἀγκυλομήτεω". Τοῦ παραδίδει τὸ σκῆπτρο καὶ τὸ συμβούλιο τῶν γερόντων, τῶν ἀρχόντων, ἵνα συναποφασίζουσιν, "σκῆπτρον τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βουλευήσιν". τὶς πρώτες ἀρχές τῆς δημοκρατίας θέτει ὁ Ζεὺς. Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὶς γενικὲς συνελεύσεις τῶν θεῶν...

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν πραγματεύεται τοὺς θεσμοὺς τῆς δημοκρατίας, τοῦ δήμου, ἀναφέρεται στοὺς στίχους αὐτούς· ἐπιμένει στὸν τρόπο λήψεως τῶν ἀποφάσεων στὸ δῆμο, στὴ δημοκρατία: "μόναρχος γὰρ ὁ δῆμος γίνεται σύνθετος εἰς ἐκ πολλῶν, οἱ γὰρ πολλοὶ κύριοί εἰσιν, οὐχ ὡς ἕκαστος ἀλλὰ πάντες".² Δηλαδή, ἡ ἐνιαία ἔκφραση στὴ δημοκρατία παρουσιάζεται ὡς ἀπόφαση μονάρχου, καὶ ὡς ἀποδεκτὴ ἀπόφαση ἀπὸ ὅλους, οἱ ὅποιοι τὴν ἐφαρμόζουν, εἴτε τὴν ὑποστήριζαν εἴτε ὄχι κατὰ τὴ συζήτησή της στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἢ στὴ Βουλή· γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ ἡ ἀπόφαση ἐκφράζει τὴ σύνθεση ὅλων τῶν ἀπόψεων, "εἶναι σύνθετος ὁ δῆμος ἕνας ἀπὸ πολλοὺς, οἱ ὅποιοι πολλοὶ εἶναι κύριοι, ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι, ὄχι ὡς ἀτομικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἀπόψεώς τους, ἀλλὰ ὡς ἐνιαία βούλησις", προσθέτων: "Ὅμηρος δὲ ποίαν λέγει οὐκ ἀγαθὸν εἶναι πολυκοιρανίην, πότερον ταύτην ἢ ὅταν πλείους ὦσιν οἱ ἄρχοντες ὡς ἕκαστος, ἄδηλον". Δηλαδή,

---

² Ἀριστοτέλους, "Πολιτικά", βιβλ. Δ, κεφ. δ, παραγ. 4, (1292α11-15).

προσθέτει ο φιλόσοφος, ότι δεν είναι σαφής ο Όμηρος στο τι έννοει με τη φράση, "οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίην", πότε, "ὅταν ἀναφέρεται στή βασιλεία, καὶ ἴσως τὴν ἀπόλυτη, ἢ ὅταν εἶναι πολλοὶ οἱ ἄρχοντες ὡς ἕκαστος, εἶναι ἄδηλον". ἐπομένως ἡ κρίση βρίσκεται στὸν τελευταῖο παρατιθέντα στίχο, "σκῆπτρον τ' ἠδὲ θέμιστας ἵνα σφίσι βουλεύησιν".

Ἡ ἀναφορὰ στὸν Όμηρο εἶναι συνήθης πρακτικὴ στὴν ἱστορία, ὅπως στὸ μῦθο τῆς Πηνελόπης· ἡ ἀντληση τῆς ἱστορίας τῆς βασιλείας τῆς Ἰθάκης ἀπὸ τὸν Όμηρο γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς ἐποχῆς μας, ἀπὸ τὴ μυθολογία γενικώτερα, μᾶς παρέχει τὴν ἀνεση τῆς δημιουργικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ θεῖος ποιητὴς ἀνοιξε δρόμους γιὰ πολλὰ πράγματα· ἡ βασίλισσα τῆς Ἰθάκης, πιστὴ στὸ σύζυγό της, μὰ ἀκόμη περισσότερο πιστὴ στὶς ἀξίες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἠρνεῖτο νὰ ὑποταχθεῖ στοὺς μνηστῆρες τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἕλληνες ἦταν καὶ οἱ μνηστῆρες, ἀλλὰ παραβίαζαν τοὺς θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, ὅταν, μάλιστα, ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε ἀκόμη μέρος στὴν Πανελλήνια ἐκστρατεία· δὲν εἶχαν κανέναν λόγο ἀμφισβητήσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμετρη φιλοδοξία τους καὶ τὴν πασιδὴλη κενοδοξία τους· εἶχαν πιστέψει ὅτι θὰ κέρδιζαν τὰ πάντα καὶ τὰ ἔχασαν ὅλα.

Στὴν ἀρχὴ τῶν "Πολιτικῶν" ὁ σταγειριτὴς φιλόσοφος ἀναφέρεται στὴ φύση τοῦ πολίτου: "τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστὶ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος (ὡσπερ καὶ ὁ ὑφ' Όμήρου λαιδορηθεὶς 'ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος', ἅμα γὰρ φύσει τοιοῦτος καὶ πολέμου ἐπιθυμητὴς)"³. Δηλαδή, μᾶς λέει ὅτι "ἡ πόλις ὑπάρχει φύσει, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς μέρος τῆς πόλεως, εἶναι φύσει ζῶον πολιτικόν, καὶ ὁ ἄπολις, ὁ ἐκτὸς τῆς πόλεως -μὲ ὁποιαδήποτε μορφή-, ἀπὸ τὴ φύση του καὶ ὄχι τυχαῖα εἶναι εἴτε φαῦλος εἴτε ὑπεράνθρωπος, παρὰ ἄνθρωπος (ὅπως ὁ λαιδορηθεὶς ἀπὸ τὸν Όμηρον, 'ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος', εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του παρόμοιος, ἀλλὰ καὶ φιλοπόλεμος)". Οἱ μνηστῆρες ἦταν

³ Ἀριστοτέλους, "Πολιτικά", βιβλ. Α, κεφ. α, παραγ. 9-10, (1253a3-7).

ἀπὸ τῆ φύση τους, χωρὶς θεσμούς, χωρὶς οἰκογένεια, ἀλλὰ καὶ προδίδοντες τῆ φράτρα τους, ἦταν καταδικασμένοι. Ὁ Ὅμηρος εἰς τὰς "λιτάς", εἶναι σαφῆς μὲ τὰ λόγια τοῦ γηραιοῦ καὶ σοφοῦ Νέστωρος:

**"ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιός ἐστιν ἐκεῖνος,
ὅς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου ὀκρούοντος".⁴**

Τὸ στίχο, "ὅποιος τὸν ψυχρὸ ἐμφύλιο πόλεμο ἐρωτεύεται", ὁ φιλόσοφος τὸν ἀπαλύνει σὲ "πολέμου ἐπιθυμητή". ἦταν πολὺ αὐστηρὸς καὶ ἀκριβολόγος ὁ μέγας ποιητής. Ἡ σύγκρουση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγάρου τῆς Ἰθάκης ἦταν μεταξὺ τῆς βασιλείσης καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς πόλεως ἀπὸ τῆ μία πλευρά, καὶ τῶν σφετεριστῶν τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἡ Πηνελόπη ἐκτελοῦσε πολιτικὸ ἔργο, ὅταν χαλοῦσε τὸ βράδυ τὸ χαλὶ πὺ εἶχε ὑφάνει τὴν ἡμέρα· προστάτευε τοὺς θεσμούς καὶ τὸν λαὸ τῆς. Οἱ μνηστῆρες, ἄλλωστε, χαρακτηρίζονται ἀπ' τὸν Ὅμηρο **"ἀγήνορες"**⁵, αὐθάδεις καὶ προκλητικοί· καὶ ἦταν αὐθάδεις, ἐπειδὴ ἦταν ἀθέμιστοι καὶ ἀνέστιοι, παρ' ὅλο πὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια φράτρα μὲ τὴν Πηνελόπη.

Ἡ Πηνελόπη, ἀπὸ οἰκονομικῆς πλευρᾶς, ἐκτελοῦσε ἔργον παραγωγικόν, ἄλλο ἂν καθυστεροῦσε τὴν παράδοσή του· ἦταν ἔργον αὐτὸ πὺ ἐκτελοῦσε, τοῦ ὁποῖου τὸ τέλος, ἡ ὀλοκλήρωσή του γινόταν πάντοτε στὸ μέλλον, ἀνεξαρτήτως τῆς προσωπικῆς τῆς πονηριᾶς καὶ τῆς συμβουλῆς τῆς μήτιος. Στὸ ἔργο τῆς αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε ταῦτις ἔργου καὶ τέλους-σκοποῦ· ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι καθοριστικὴ στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἀντίληψη. Ἡ ὑπογράμμιση τῆς διαφορᾶς εἶναι ἐνδιαφέρουσα στὸν Ἀριστοτέλη, μὲ σαφέστερη ἀναφορὰ τῆς στὰ **"Ἠθικὰ Μεγάλα"**, στὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ Β' Βιβλίου, ὅπου πραγματεύεται τὴν ἔννοια τῆς φιλίας, **"λέγω δ' οἶον ἔστι μὲν ὦν τὸ αὐτὸ τέλος τε καὶ ἐνέργεια, καὶ οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν τέλος, οἶον τῶ ἀυλητῆ ἢ αὐτὴ ἐνέργεια καὶ τέλος (τὸ γὰρ αὐλεῖν καὶ τέλος αὐτῶ ἔστι καὶ ἐνέργεια), ἀλλ' οὐ τῆ οἰκοδομικῆ (καὶ γὰρ ἕτερον τέλος παρὰ τὴν ἐνέργειαν)".⁶ Ὡς**

⁴ Ὅμηρου, "Ἰλιάς", I, 63-64, "λιταί".

⁵ Τοῦ ἰδίου, "Ὀδύσεια", α, 144, "Ἀθηναῖς παραίνεσις πρὸς Τηλέμαχον".

⁶ Ἀριστοτέλους, "Ἠθικὰ Μεγάλα", βιβλ. Β, κεφ. ιβ, παραγ. 3, (1211β27-32)

πρὸς τὴν ταύτιση τῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὸν σκοπὸ καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἀναφέρει: "λέγω λοιπὸν -ἀπὸ τὰς ἐλαχίστας φορὰς ποὺ χρησιμοποιεῖ πρῶτο πρόσωπο-, πῶς εἶναι ἀπαραίτητο ὑπάρχειν ἢ ταύτιση τοῦ τέλους-σκοποῦ μὲ τὴν ἐνέργεια, καὶ νὰ μὴν εἶναι κάποιο ἄλλο τὸ τέλος ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας, ὅπως γίνεται μὲ τὸν αὐλητή, ὅπου εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ ἐνέργεια καὶ τὸ τέλος (ἐπειδὴ τὸ αὐλεῖν εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ ἐνέργεια καὶ τὸ τέλος), ἀλλὰ δὲν ἰσχύει αὐτὸ στὴν οἰκοδομικὴ (καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἄλλο τὸ τέλος ἀπὸ τὴν ἐνέργεια)". Χαράσσει τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς **αὐτονομίας**, καὶ ἐκείνης τῆς **έτερονομίας**, ὑπὸ τὰς διαφόρους μορφὰς της. Ἐπιμένει στὴν ἐρμηνεία τῆς διαφορᾶς, ἐπειδὴ εἶχε ἀρχίσει ἢ παρακμὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας: **"ἐστὶν οὖν ἢ φιλία ἐνέργειά τις, οὐδὲν δὲ ἐστὶν ἄλλο τέλος παρὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ φιλεῖν, ἀλλὰ τοῦτο αὐτό"**.⁷ Δηλαδή, "εἶναι ἢ φιλία διοχέτευση ἐνεργείας, καὶ δὲν ὑπάρχει οὐδὲν ἄλλο τέλος πέραν ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ φιλεῖν, ἀλλὰ εἶναι αὐτὴ ἢ ἴδια". Ἡ ἀπόλυτη ταύτιση τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ τέλους, ὅπως καὶ στὸν **ἔρωτα**: ἄλλωστε, σὲ ἐποχὴ αὐτονομίας, ἢ διαφορὰ **ἔρωτος** καὶ **φιλεῖν** εἶναι ἀνύπαρκτη.

Ἡ Πηνελόπη, ὅταν παρέτεινε τὸ παραγωγικὸ της ἔργο ἐπ' ἄπειρον, ἐστερεῖτο καὶ τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς φιλίας: ἄλλος κόσμος ἦταν οἱ μνηστῆρες, ἄλλος ὁ δικὸς της. Ἐνα κοινὸ μόνον εἶχαν - ἢ ἴδια μόνον προσωπικὰ καὶ ὄχι ὁ υἱὸς της Τηλέμαχος ἢ οἱ ὑπόλοιποι Ἰθακήσιοι-, ὅτι δὲν ὑπῆρξε σὲ ἀμφοτέρους τους ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους: Ἡ Πηνελόπη, τὴν προστάσια τῶν θεσμῶν καὶ τῆς πατρογονικῆς ἐστίας, οἱ μνηστῆρες εἶχαν τὴν ἐλπίδα τῆς καταναλώσεως τῆς περιουσίας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συνουσίας, δηλαδή τοῦ βιασμοῦ τῆς βασιλίσσης: ἦταν οἱ μνηστῆρες **"ἔρασταὶ παγεροῦ ἐμφυλίου πολέμου"**. Ὁ μέγας ποιητὴς ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ, ὅτι, ὅποιος ἀρνεῖται τὴν ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους εἶναι βίαιος, ἀνίκανος ἀπολαῦσαι τὸ προϊόν τοῦ ἔργου του, τῆς παραγωγικῆς του διαδικασίας, τῆς ἐργασίας του: **"ὁ δὲ**

---

⁷ Αὐτόθι, βιβλ. Β, κεφ. ιβ, παραγ. 4, (1211β31-33)

χρηματιστής βίαιός τις ἔστιν, καὶ ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν· χρήσιμον γὰρ καὶ ἄλλου χάριν".⁸ Στὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν "Ἠθικῶν Νικομαχείων", ὁ φιλόσοφος περιγράφει τὴ φύση τοῦ χρηματιστοῦ, ἐμπόρου καὶ βιομηχάνου τῆς ἐποχῆς μας, τοῦ κατ' ἐξοχὴν κεφαλαιοκράτου: "ὁ χρηματιστής λοιπὸν εἶναι κάποιος βίαιος, ἐπειδὴ εἶναι ἀντονόητο ὅτι ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο ἀγαθόν· διότι εἶναι χρήσιμο ἀλλὰ χάριν ἄλλου", τῆς εὐδαιμονίας. Στὴν πράξη, οἱ χρηματιστὲς ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν μνηστήρων, κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη ζωῆς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας.

Στὰ "Πολιτικά", γίνεται πιὸ συστηματικὴ ἐπεξήγηση τῆς ἀπολύτου προσηλώσεως πρὸς τὴν ἐργασία, τῆς πλήρους ὑποταγῆς στὴν παραγωγικὴ διαδικασία: "Βάναυσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. Διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρακευάζουσι χειρὸν διακεῖσθαι βαναύσους καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἄσχολον γὰρ ποιοῦσιν τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν".⁹ "Βάναυσο ἔργο, καὶ τέχνη καὶ μάθησις, πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾷ, μὲ τις χρήσεις του (τις ἐνέργειές του) ἄχρηστα γιὰ τὴν ἀρετὴ τὸ σῶμα ἢ τὴν ψυχὴ τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴ σκέψιν τους (τὸ πνεῦμα τους). Γι' αὐτὸ καὶ ὅλες αὐτὲς τις τέχνες, ὅσες φέρουν τὸ σῶμα σὲ χειρότερη κατάστασι, τις ὀνομάζουμε βαναύσους, ὅπως καὶ τις μισθωτικὰς ἐργασίας· γιὰτὶ καθιστοῦν τὴ διάνοιαν (τὴ σκέψιν) ἄσχολη καὶ ταπεινή".

Ἡ ἔμφασις δίδεται στὴ φράσι, "ἄσχολον γὰρ ποιοῦσιν τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν". ἡ διάνοιαν εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐλεύθερη ἢ ἡ δουλική, ἢ ἡ ταπεινή. Τὸ πρόβλημα μὲ τὴ βάνανση ἐργασία, στὴν ὁποία περιλαμβάνεται καὶ ἡ μισθωτὴ ἐργασία, ἔγκειται στὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἀσκήσεώς της

⁸ Τοῦ ἰδίου, "Ἠθικὰ Νικομάχεια, βιβλ. Α, κεφ. α, παραγ. 8, (1096α6-8)

⁹ Τοῦ ἰδίου, "Πολιτικά, βιβλ. Η, κεφ. β, παραγ. 1, (1337β8-15). Καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, "Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός", σελ. 111-112, ἐκδόσεις, "Φιλόμυθος", 1993.

στό σῶμα, στήν ψυχή καί στή διάνοια τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων· ὁ ἄνθρωπος γινόταν ταπεινός, δουλίκος, αὐτὸ ἐνοχλοῦσε περισσότερο τοὺς Ἕλληνες, καί μαζί μέ τή δουλικότητά του γινόταν καί ἐπιθετικός, βίαιος. Ἡ ἄρση τῆς ταπεινῆς προδιαθέσεως γινόταν μόνο μέ τήν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, ὅταν, φυσικά, ἡ βάνουσις ἐργασία δέν ἀπορροφοῦσε ὅλο τὸ χρόνο καί τή διάθεση τοῦ ἀτόμου· μέ ἄλλα λόγια, ἡ παροδική ἄσκηση τῆς βανούσου ἐργασίας ἀντισταθμιζόταν ἀπ' τήν ἄμεση καί ἐνεργὸ συμμετοχή στήν πολιτικὴ ζωὴ τῆς πόλεως. Ὁ Σωκράτης ἦταν λιθοξόος, ἀσκοῦσε βανουσις ἐργασία, ὅπως καί ὁ Εὐριπίδης, οἱ στρατηγοὶ Ἀριστείδης, Κίμων στὰ νιάτα του, Δημοσθένης, Φορμίων καί ἄλλοι πολλοί, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἦταν καί ἐνεργοὶ πολίτες· ἡ συμμετοχή τους στὰ κοινὰ ἀντισταθμιζε τήν παραγωγική τους ἀπασχόληση. Ὁ Περικλῆς στὸν "ἐπιτάφιό" του εἶναι σαφής: "ἐνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καί πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καί ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι· μόνοι γὰρ τόν τε μηδέν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν".¹⁰ Ὁ ἐπικήδειος τῶν νεκρῶν πολιτῶν μᾶς παρέχει καί τὸν πληρέστερο ὀρισμὸ τοῦ πολίτου, ὡς πρὸς τὶς οικονομικὲς του ἀνάγκες: "εἶναι φυσικὸ νὰ ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὶς οἰκογενειακὲς μας ἀνάγκες ἀλλὰ καί νὰ ἐπιμελούμεθα τὰ πολιτικά, καί νὰ στρεφόμαστε πρὸς ἄλλα ἔργα χωρὶς νὰ παραμελοῦμε τὰ πολιτικά· εἶμαστε οἱ μόνοι οἱ ὅποιοι ὅποιον δέν μετέχει τῶν πολιτικῶν, δέν τὸν θεωροῦμε ἀπράγμονα, φιλήσυχο ἀλλὰ ἀχρεῖο". Δηλαδή, ὁ μέγας πολιτικὸς φιλόσοφος διακρίνει τοὺς συμπολίτες του σὲ τρεῖς κατηγορίες, στοὺς ἐνεργοὺς πολίτες, στοὺς ἀπράγμονες καί στοὺς ἀχρεῖους· ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει ὅτι ὅποιος εἶναι ἀφιερωμένος μόνο στὴ βανουσις ἐργασία γίνεται ἀπ' τὴ φύση τοῦ ἀχρεῖου, ἀποκτᾷ ἦθος δουλίκου, ἡ διάνοιά του γίνεται ταπεινὴ καί ἄσχολη, χωρὶς σχολή,σχόλη. Στὴν "πολιτικῶν ἐπιμέλεια" τοῦ Περικλέους, προσθέτει ὁ φιλόσοφος.

¹⁰ Θουκυδίδου, "Ἐυγγραφοί", βιβλ. β, κεφ. 40,2

Μεταφέροντες τις παρατηρήσεις στην εποχή μας καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι ή βιομηχανική παραγωγική διαδικασία, απ' τὸ ἐργαστάσιο ἕως τὴ μισθωτὴ ἐργασία, καθιστᾷ τὴ διάνοια ἄσχολη καὶ ταπεινὴ· τὸ προέχον, στὴν ἄμεση δημοκρατία, εἶναι ἡσχόλη, ἡ συμμετοχὴ στὰ κοινά, ἡ ζωὴ εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων·σχόλη δὲν εἶναι ἡ ἀπομόνωση, ἡ ἀδράνεια, ἡ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε δραστηριότητα, ἡ leisure, καὶ ἡ πολυτελὴς διαβίωση, ἀλλὰ ἡ καθημερινὴ καὶ ἐνεργὸς συμμετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς πόλεως, ἀπὸ τις συζητήσεις καὶ τοὺς διαξιφισμοὺς στὴν ἀγορὰ ἕως τὴν παρουσία στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, στὴ Βουλὴ καὶ στὰ ἄλλα ὄργανα τῆς πολιτείας, στὰ ὁποῖα ἡ ἀνάδειξη γινόταν κυρίως διὰ κλήρου. Ὁ ἀπράγμων θυμίζει τὴ **σιωπηρὰ πλειοψηφία** τῆς ἐποχῆς μας, ἡ ὁποία ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκφράζεται τις τελευταῖες δεκαετίες μὲ τις δημοσκοπήσεις τῆς κοινῆς γνώμης· ὁ ἀπράγμων παρακολουθεῖ ἀπὸ μακρὰ τὴσχόλη, ἀλλὰ δὲν συμμετέχει, ἀποφεύγει τὴν ἀνάληψη οἰασοδῆποτε εὐθύνης ἢ δράσεως.

Ἀπ' τὸν 20ο αἰῶνα ἡ ἐργασία ἔχει γίνῃ ὄχι μόνο τὸ κύριο μέσο γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς θέσεως στὴν κοινωνία, ὑποστάσεως καὶ ἀναγνωρίσεως, ἀλλὰ ἐπίσης ὁ πρωταρχικὸς χῶρος ὅπου ἀσκεῖται ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ἀτόμων, τὸ κύριο μέσο τῆς ἐκφράσεως τῆς ἰδιαιτερότητός των, τὸ μέσο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῆς προσωπικῆς ἀναδείξεως, ἕνας σκοπὸς ἀφ' ἑαυτοῦ· ἄλλος κόσμος, ἄλλος τρόπος ζωῆς· δηλαδή, εἶναι ἡ θεοποίηση τῆς βαναύσου ἐργασίας, ἄρα καὶ ἡ ἀπόλυτη ὑποδούλωση στοὺς ὄρους κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς πὺ θέτει, τουλάχιστον κατὰ τοὺς Ἕλληνας. Οἱ ἐπιπτώσεις στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴ βάνανση ἐργασία ἀπουσιάζουν στὴν προβληματικὴ τῆς ἐποχῆς μας. Μήπως αὐτὸ εἶναι τελικὰ τὸ ζητούμενο;

Ἡ ἀπόσταση ἀπ' τὴν ταύτιση τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν ἐργασία του - ἡ **ἀτέρμων ἐργασία**- ἕως τὴν ἐνσωμάτωσή του μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἀχρείου εἶναι ἐλαχίστη, ἢ μᾶλλον μηδαμινὴ· ἡ ἀπόλυτη προσήλωση πρὸς τὴν ἀτέρμονα ἐργασία σημαίνει πλήρη καὶ

συνεχῆ ὑποταγῇ πρὸς τοὺς ὄρους ζωῆς ποὺ ἐπιβάλλει στὰ πλαίσια τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας -στο ἔργοστάσιο ἢ στο γραφεῖο-, ἀλλὰ καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ· εἶναι δύσκολο καὶ τὸ νὰ διανοηθεῖ κανεὶς ὅτι δύναται ζῆσαι ἐκτὸς τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς. Ἡ προέκταση τῆς λογικῆς αὐτῆς βρίσκεται στὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα, "ἡ ἐργασία ἀπελευθερώνει", "**arbeit macht frei**", ὅπου ἐλεύθερος ἦταν ὁ ὑπόδουλος τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς λογικῆς· τὸ ἀντίστοιχο συνάντησε ἡ ἀνθρωπότης μὲ τὸ σταχανοβισμό καὶ τὰ γκουλάγκ, καὶ ὅποιες ἄλλες παραλλαγές ἐμφανίσθηκαν τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες στὴν "πολιτισμένη" κοινωνία.

Ἡ προσήλωση πρὸς τὸν αὐταρχικὸ ἡγέτη, οἰασδήποτε μορφῆς θρησκευτικῆς ἢ ιδεολογικῆς, μὲ προέκταση στὴν προσωπολατρεία, χάραξε τὸν 20ο αἰῶνα τουλάχιστον, ἐπειδὴ μᾶς εἶναι καὶ τόσο πρόσφατος· εἶναι ἡ γνήσια πρακτικὴ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἔργου καὶ τοῦ σκοποῦ. Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀναστολῆς τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ τέλους στὸ μέλλον, τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ἡδονῆς στὸ ἀόριστο καὶ ἀδιαμόρωτο μέλλον· ὁ ἐνεργὸς πολίτης, σὲ μεγάλο βαθμὸ, χάθηκε ἀπ' τὸ προσκῆνιο.

Ὁ Ζεὺς ἦταν, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ἀγκυλομήτης, ἐξέφραζε τὴν ἐλευθέρωσιν σχέσιν του μὲ τοὺς πιστοὺς του, τὴν ἀνεσὴ τους ὅπως ἀναζητήσουν μόνοι τους τὸν τρόπο καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἐπικοινωνίας μαζί του· ἡ τελευταία ἐπιλογὴ ἀνῆκε πάντα στὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ γνῶριζε τὶς διαθέσεις τοῦ θεοῦ του. Ὁ σκοπός, τὸ τέλος δὲν ἦταν προκαθορισμένα ἀπ' τὸ θεό, ἀλλὰ τὸν ἐπέλεγε ὁ ἄνθρωπος, ὅπως συνέβαινε μὲ τοὺς χρησμοὺς τῶν μαντείων οἱ ὅποιοι πάντοτε προσέφεραν περισσότερες ἀπὸ δύο ἐναλλακτικὰς λύσεις, κι ἄφηναν στὸν ἐρωτῶντα ἐπιλέξαι τὴν "καλύτερη"· οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι ἔκαναν τὴν ἐπιλογὴν τους κατὰ τὴν σχολή, τὴν σχολή, συνήθως. Στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἦταν ἡ σύνηθης τακτικὴ, καὶ γι' αὐτὸ ἀποκαλοῦσαν τὸν Ἀπόλλωνα **λοξία**· πάντα κάτι ἄλλο ἐννοοῦσε, τὸ ὅποιο ἐλάχιστοι εἶχαν τὴν ἀνεσὴ προβλέψαι αὐτὸ μὲ σαφήνεια· ἦταν

τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, τοῦ ἀναζητῶντος τὴν αὐτονομία του.

Στὴ σχόλη εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση ἢ ἀναζήτηση τῶν ὅποιων ἐπιλογῶν προσφέρονται· στὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ, ὅμως, τὸ τέλος εἶναι δεδομένο, τὸ κυνήγι τοῦ πλούτου, τῆς παραγωγικότητος καὶ ἔχει δεσμεύσει ἀποκλειστικὰ τὴν ἀνθρώπινη δράση. Ὅλοι τους ἀναμένουν στὸ μέλλον τὴν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ τους, κάτι ποὺ σημαίνει τὴν ἀναβολὴ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἀγαθοῦ γιὰ ἀργότερα, στὰ γεράματα, κατὰ τὸν καπιταλισμό, ἢ στὴν ἄλλη γενιά, κατὰ τὸν σοσιαλισμό· "τὸ παρὰ τὴν ἐνέργειαν τέλος", μὲ τὴ συνεχῆ ἄσκησή του, ἐπιβάλλει τὸ ἦθος του σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, δηλαδὴ τοὺς μετατρέπει σὲ ἀχρείους, ὅπως ἦταν ἀκριβῶς οἱ μνηστῆρες, βίαιοι καὶ ἀνερωτικοί, οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦσαν βιώσαι τὸν ἔρωτα· οὔτε ὡς ἔννοια τὸν γνώριζαν. Ἡ Πηνελόπη ἦταν ἐνεργὸς πολίτης, ὁ Τηλέμαχος ἐπίσης· αὐτὸ διαμήνυσε ὁ ποιητὴς μὲ τὸν μῦθο του, πολὺ πρὶν ἀπ' τὴς μετέπειτα θεωρητικὲς προσεγγίσεις. Ἀλλὰ γνώριζε πρὸς ποίους ἀπευθυνόταν ὡς ῥαψωδός· πρὸς τοὺς πολίτες μὲ τοὺς ὁποίους συνομιλοῦσε· αὐτὸ μετροῦσε στὴν ἐποχὴ του, αὐτὸ διερευνοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης -ἐπειδὴ σὲ αὐτὸν τὸν φιλόσοφο ἀναφερθήκαμε- καὶ ὁ Περικλῆς μὲ τὸν ζωντανό του λόγο πρὸς τοὺς συμπολίτες του. Τὸ ἀπέδειξαν, μῆτηρ καὶ υἱός, μὲ ὅλα τὰ τεχνάσματα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν· μιμοῦνταν τὸν θεὸ τους Δίαν, τὸν ἀγκυλομήτην, ἢ καὶ τὸν λοξίαν Ἀπόλλωνα, ἐνῶ καὶ ἡ σοφὴ Ἀθηνᾶ δὲν τοὺς ἐγκατέλειψε οὔτε στιγμή.

Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐποχὴ μας ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον· τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, καὶ κυρίως ἡ τηλεόραση, ἔχουν κυριαρχήσει, ἐνῶ ἔχουν ἀπωλέσει τὸ χαρακτῆρα τῆς τετάρτης ἐξουσίας. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία κάποιων ἰσχυρῶν παραγόντων, τὰ μετατρέπει σὲ ὄχυρά τοῦ δεσποτισμοῦ μὲ τὴ μορφὴ τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῆς κατακτῆσεως τῶν ὑψηλοτέρων θέσεων ἐξουσίας· εἶναι οἱ ἀχρεῖοι τῆς ἐποχῆς μας, μὲ τὴν **κυνικὴ νοοτροπία** οἱ περισσότεροι, ὅσο σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις στὴν ἱστορία. Ἡ

παρέμβασή τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης καταδεικνύει ότι αντιλαμβάνονται τον πολίτη ως άπραγμονα, ἐνῶ προβάλλουν καὶ διάφορα νομικίστικα προσχήματα ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν. Τὸ ἄτομο, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι, ἐμφανίζεται ἀνίσχυρο ἀπέναντί τους· ὅποτε ὀχυρώνεται πίσω ἀπ' τὴν ἀνωνυμία του, πιστεύον ὅτι, μέσα ἀπὸ τὴ λάθρα διαβίωσή του, θὰ ἔχει τὶς καλύτερες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀσφαλῆ ἐπιβίωσή του. Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἀγνοεῖ, πῶς αὐτὸ τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀνυπαρξία του, ἄρα τὸν καθιστᾷ εὐκόλο θύμα τῶν ἐπιδιώξεων τῆς ὁποίας δεσποτικῆς ἐξουσίας.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Ἀθῆναι, Ὀκτώβριος 2003

Υστερόγραφο:

Ἡ δημοσίευση τῆς ἀναλύσεως γίνεται γιὰ λόγους συμβολῆς στὸν προβληματισμό μας, ἐπειδὴ ἡ ἑτερογένεια τοῦ κόσμου μας καὶ ἡ ἀνάδειξη τοῦ πολιτισμοῦ ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος τῆς ἐποχῆς μας μᾶς ἐπαναφέρει στὴν ἑλληνικὴ σκέψη. Γιὰ ἄλλους προοριζόταν τὸ ἄρθρο, ἀλλὰ εἶχε κακὴ τύχη· ἐλπίζουμε ἡ ἀναδίφηση στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, φιλοσοφία καὶ δρᾶμα, ὅτι θὰ μᾶς βοήθησει στὴ χειραφέτησή μας ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας, Δεκέμβριος, 2006